

Н.Ф. Венжинович, доц. (Ужгород)

УДК 81'373.7:82.0 (477)
ББК 81+83.3 (4Укр)

Фразеологічна картина світу у творах Бориса Харчука

Стаття присвячена опису фразеологічної картини світу у творах Бориса Харчука. На конкретних текстових прикладах авторка ілюструє мовну майстерність письменника. Робиться висновок про те, що за допомогою фразеологізмів митець різнобічно зображує навколишню дійсність, створює неперевершені образи.

Ключові слова: Борис Харчук, фразеологізм, фразеологічна картина світу, мовна майстерність.

The article focuses on the description of phraseological world model in the works of literature by Boris Kharchuk. The author illustrates language skills of the writer on concrete examples. The conclusion is made that with the help of phraseologisms the worker of art depicts social surroundings in a versatile manner, creates consummate image.

Key words: Boris Kharchuk, phraseologism, phraseological world model, language skills.

Сучасні лінгвістичні дослідження все частіше виконуються в контексті антропоцентризму, коли у центрі уваги знаходиться людина, її вчинки, риси характеру, звичаї, фізичний та емоційний стан тощо, тобто мовні явища аналізуються з позицій людини-творця. Людина завжди прагнула пізнати світ, у якому живе, пізнати саму себе. У цьому непростому і тривалому процесі вона витворила неповторні мовні перлини, які іменуються фразеологізмами.

У працях із фразеології відображені різні проблеми: суть та визначення фразеологізмів, їх походження тощо [Алефиренко 2008; Венжинович 2007; 2010; Селіванова 2010; Ужченко 2006 тощо]. Погоджуємося з думкою О.О. Селіванової, яка зазначає, що дискусійними проблемами фразеології і сьогодні залишаються: 1) межі фразеологічного масиву; 2) рівневий статус фразеологічних

єдиниць; 3) семіотична й номінативна природа фразеологізмів як результатів вторинної номінації; 4) класифікація фразеологізмів; 5) їх мотиваційні особливості в діахронії і синхронії; 6) співвідношення зворотів із текстом і дискурсом тощо [Селіванова 2010: 770].

Попри те, що нині є багато різнопланових досліджень із фразеології, спеціально у цьому руслі творчість Бориса Харчука ще не була предметом наукових зацікавлень. Ми ставимо собі за мету охарактеризувати найважливіші вияви буття, відтворені у фразеологізмах, які використав у творах Борис Харчук. Для реалізації мети плануємо проаналізувати стійкі вирази, зафіксовані нами у романі «Майдан» [Харчук 1991]. У межах пропонованої статті наведемо найбільш репрезентативні стійкі одиниці.

Як і В.Д. Ужченко, вважаємо, що фразеологізм – надслівна, семантично цілісна, відносно стійка, відтворювана і переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію [Ужченко 2007: 26]. У процесі дослідження ми виокремили такі тематичні групи фразеологічних одиниць, що їх використав Борис Харчук для відтворення дійсності, характерів, учинків його персонажів: 1. Фразеологічні одиниці (далі – ФО) на позначення зовнішності людини: *засушений гриб на двох ногах* [Харчук 1991:34]; *парує ж бог лебідку з гнидою* [Харчук 1991:226]; *й голівка – маківка у білій хустці* [Харчук 1991:128]; *а очі – два повні відра під коромислами брів – хлопцями живою синьою* [Харчук 1991:163]; *очі – двоє блукливих вогників* [Харчук 1991:182]; *він жид – насіннячко Ізраїлю* [Харчук 1991:313]; 2. ФО на позначення способу дії: *А Мокрина краєм ока дивилася з вікна* [Харчук 1991:34]; *ми помстимося вогнем і мечем* [Харчук 1991:199]; *у старості – як у бога за пазухою* [Харчук 1991:223]; *а ти мої застороночки очима жереш* [Харчук 1991:187]; 3. ФО на позначення місця, напрямку дії: *Мокрина вивихнулася з хати* [Харчук 1991:34]; *Антон пустив очі на вулицю: не хотілося, щоб його тут хтось побачив* [Харчук 1991:35]; *а коли осадників спровадили до білих ведмедів, вони переїхали собі на хутір, на все готове* [Харчук 1991:38]; 4. ФО на позначення часу дії: *відчув, що ударив його дзвін* [Харчук 1991:86]; *сам навідався ні світ ні зоря на розвідни* [Харчук 1991:117]; *до сходу сонця не виходити* [Харчук

1991:117]; *таки бралося на світанок* [Харчук 1991:184]; *ще ранок не продирається* [Харчук 1991:145]; 5. ФО на позначення дії людини стосовно інших: *вона грала карими очима з-під чорних брів* [Харчук 1991:37]; *я не даватиму цьому кобду спуску* [Харчук 1991:95]; *мені всі тим очі випікають* [Харчук 1991:98]; *мене в школі вчили, що пани окуповують не тільки землі, а й душі* [Харчук 1991:99]; *лихе око на себе ще лихіше знайде* [Харчук 1991:100]; *я камінчика не залишиш би* [Харчук 1991:100]; *він крові нашої насмоктався* [Харчук 1991:101]; *косив очима майдан, упізнавав, де його били й не добили* [Харчук 1991:118]; *ти що хотів, щоб я тобі в рот заглядав...* [Харчук 1991:119]; *Єндріховський стояв, спостерігаючи, що всі йдуть йому поїдом* [Харчук 1991:120]; *вони піднесли йому фіку, а Антоць подався в колгосп, і тепер йому чорт дітей колише* [Харчук 1991:121]; *видупила баньки на Єндріховського* [Харчук 1991:125]; *хіба йому й без того не цвіркають в очі* [Харчук 1991:127]; *Євген носився з Туром на плечах, ніби дурень із ступою* [Харчук 1991:175]; *зачав жити на віру з Федоською* [Харчук 1991:197]; *кишка тонка, – відказала Тодорка* [Харчук 1991:269]; *усі вони такі – розчиняють людську душу* [Харчук 1991:279]; *собача смерть* [Харчук 1991: 102]; *Євген проковтнув пізлюю: лядівірт зовсім з ним не рахується* [Харчук 1991:119]; *ви сильні під чужим крильцем* [Харчук 1991:121]; 6. ФО на позначення фізичного, емоційно-фізичного стану людини: *відчуваючи, як вогнем пече в горлі...* [Харчук 1991:42]; *сама її душа просилася з грудей* [Харчук 1991:62]; *вийшла Тодорка, стояла-палала, як свічка* [Харчук 1991:63]; *жаль узав за серце* [Харчук 1991: 118]; *камін на нервах, а не людина* [Харчук 1991:174]; *гаряча кров неспокійно пульсує у скронях* [Харчук 1991:223]; *кров залила йому обличчя* [Харчук 1991:251]; *Ромцьо закулів би, перемерз би на сіль* [Харчук 1991:324]; *Віта зраділа в душі: мовляв, і чортіві тісно в пеклі* [Харчук 1991:238]; *у медицині це називається вдруге прийти на світ* [Харчук 1991:314]; 7. ФО на позначення мовленнєвої, розумової, мисленнєвої діяльності: *зберуться – кидають один на одного словами-каменями; так розмовляли* [Харчук 1991:62]; *а в тебе язичок, Тодорко, що бритва* [Харчук 1991:82]; *ти в ітаннях, а твій Філик у спідниці* [Харчук 1991: 82]; *а Кос відводив душу, матожаючись* [Харчук 1991:318]; *і вони сиділи, стуливши губи*

[Харчук 1991:250]; *Антоць спостеріг зброю і взяв це собі на карб* [Харчук 1991:186]; *вона не могла дійти глузду* [Харчук 1991:36]; *от Ромця шкода: не дійшлий розумом* [Харчук 1991:66]; 8. ФО на позначення збезчещеної дівчини: *звалтована совість села; дівка совість* [Харчук 1991: 123]; *крива і неспокійна совість села* [Харчук 1991:124]; 9. ФО на позначення позитивних якостей людини: *їхні чисті душі були відкриті для добра й краси* [Харчук 1991: 133]; *націоналіст із самісінького пуп'янка* [Харчук 1991: 135]; *нація, народ – неопалима купина* [Харчук 1991:136]; *вас галими руками не візьмеш* [Харчук 1991:162]; *подумаши – жінка, діти, родинне вогнище, а я що, батіг із прядива* [Харчук 1991:197]; *у нього – гостре око* [Харчук 1991: 312]; *руки просили роботи* [Харчук 1991:345]; *Україна понад усе* [Харчук 1991:55]; *знати добро і зло* [Харчук 1991:55]; 10. ФО на позначення негативних дій, якостей людини: *з таким далеко не заїдеши* [Харчук 1991:141]; *не дай боже з хама пана* [Харчук 1991:200]; *хто росу збив, а ти кому воду носиш* [Харчук 1991:335]; *скажені собаки їм потрібні. Вони кидатимуть їм по кісточці* [Харчук 1991:344]; 11. ФО на позначення стану предмета, явища: *чекай, чекай, курчат остиє полічить* [Харчук 1991:146]; *на безриб'ї і рак риба* [Харчук 1991:160]; *на цій землі ріки течуть молоком, а земля повиштиметься медам* [Харчук 1991:95]; 12. ФО на позначення кількості: *а в нього того життя – зменька* [Харчук 1991:130]; *Марія мала крапельку радості* [Харчук 1991:59].

У результаті наших наукових пошуків констатуємо, що Борис Харчук використав у романі «Майдан» понад 200 фразеологічних виразів, за допомогою яких зумів створити неповторну картину життя і діяльності своїх героїв. Ми умовно поділили весь зафіксований матеріал на 12 тематичних груп. Серед найбільш репрезентативних виявилися стійкі вирази на позначення способу дії людини, фізичного та емоційно-фізичного стану людини, розумової та мовленнєвої її діяльності. Неперевершеними є стійкі одиниці на позначення зовнішності людини, її позитивних та негативних дій, властивостей. Зазначимо, що автор використав як загальнонародні надбання, так і свої вирази, які сприяють глибшому розкриттю характерів літературних героїв. Спостерігаємо активне використання синонімії, багатозначності фразем, що засвідчує виражальне багатство української мови.

У використаних Борисом Харчуком фразеологізмах повною мірою відтворено найвагоміші риси української ментальності. Це, зокрема, любов до рідної землі, готовність завжди відстояти її інтереси, природна краса, працелюбність, емоційність, уміння точно підібрати слово у конкретній комунікативній ситуації, а де потрібно – промовчати тощо.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що твори Бориса Харчука є благодатним матеріалом для подальших наукових студій у галузі фразеології, оскільки дають можливість заглянути в його творчу лабораторію, спостерегти майстерність у відтворенні художніх образів. Без сумніву, подальші наші наукові пошуки можуть бути зосереджені на поглибленому аналізі складників фразеологічної картини світу знаного письменника. Адже саме у неповторних фразеологічних перлинах захований віковий дух українського народу, його вміння критично поставитися до своїх недоліків і відобразити позитивні сторони буття, свої переживання і мрії.

Зі сторінок творів Бориса Харчука промовляють до нас його літературні герої. Завдяки майстерності автора їх мовлення соковите, барвисте, наповнене глибоким змістом. Вивчаючи, зокрема, роман «Майдан», ми заглибилися у ту епоху, яка стрімко віддаляється від нас у часі, але люди, які жили й творили тоді, близькі нам духовно, бо ми ж – українці, ми варті того, щоб про нас знав світ, знав, яким було життя в Україні тоді і яким воно стало тепер.

Література: *Алефиренко 2008:* Алефиренко Н.Ф. Фразеологія в свете современных лингвистических парадигм. Монография. – М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. – 271 с.; *Венжинович 2007:* Венжинович Н.Ф. Про формування фразеологічної картини світу // Вісник Дніпропетровського університету: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2007. Серія Мовознавство. – Вип. 13. – Т. 1. – С. 50 – 58.; *Венжинович 2010:* Венжинович Н.Ф. Позитивна репрезентація людини у фразеологізмах української мови // Українська мова: науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України. – № 2. – К., 2010. – С. 33 – 43.; *Селіванова 2010:* Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.; *Ужченко 2006:* Ужченко В.Д. Нові лінгвістичні парадигми «концепт - фразеологізм - мовна картина світу // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: збірник наукових праць. – Запоріжжя, 2006. – С. 146–151.; *Ужченко 2007:* Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Підручник / – К.: Знання, 2007. – 494 с.; *Харчук*

1991: Харчук Борис. Твори: В 4 т./ Упоряд. Р.Б. Харчук. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. Майдан. – 539 с.

О.І.Волянюк, канд. філол. н.(Кременець)

УДК 81'373.7:82.0 (477)

ББК 81+83.3 (4Укр)

Особливості функціонування топонімів у повістях Бориса Харчука «Теплий попіль» та «Крижі»

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування топонімів у творах Б. Харчука «Теплий попіль» та «Крижі», з'ясуванню їхньої семантико-стилістичної ролі.

Ключові слова: літературна ономастика, топонім, ойконім, функція.

Summary. The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of functioning of toponyms in the creative works «Warm ash» and «Kryzhi» by B. Kharchuk, the analysis of their semantico-stylistic role.

Key words: literary onomastics, toponym, oikonym, function.

Кожна назва – «то загадка, проблема, розв'язання якої має жагуче пізнавальне значення. Воно й дає ключ до розуміння краси рідного краю, його мови, історії... Якби їх усі, або бодай найголовніші зібрати і вивчити, ми б побачили нашу землю у новому світлі, збагатилися віковим досвідом людства, почерпнули із підземних скарбниць, інколи знаних предками, але не відомих нам» [Стрижак 1967: 3 – 4]. За словами К. Цілуйка, з усіх категорій лексики саме топонімія найвиразніше зберігає безпосередні й реальні співвідношення між явищами мови і різними сторонами суспільного життя. Кожний народ дає свої назви водам, лісам, горам, долинам, полям, лугам, містам і селам. У цих назвах відбивається історія його матеріальної і духовної культури, побуту, історія його природно-географічного середовища. Тому географічні найменування, які органічно вплетені в лексичну систему мови, становлять цінне, а часом і єдине джерело історичного вивчення народу, його мови і культури [Цілуйко 1957: 63]. Вони є предметом вивчення ономастики як науки про власні назви.